

VÝVOJ PLUŽINY V MERBOLTICÍCH OD 17. STOLETÍ

JAN HANZLÍK - ALENA SELLNEROVÁ -
HANA VESELÁ

V památkové praxi je dnes brán stále větší ohled na zapojení historického sídla do kulturní krajiny, oproti dřívějšímu důrazu na jeho stavební podstatu. Doposud byla sídla ve většině případů vyhodnocována a poté i Ministerstvem kultury ČR prohlašována formou vesnických památkových zón a vesnických památkových rezervací, a to bez souvisejících pozůstatků uspořádání zemědělské půdy.¹⁾ Tato praxe však nepojímá složení sídla jako celku a ve své podstatě vede k nedostatečné ochraně celkového organismu lokalit, do něž neodmyslitelně patří extravilán i intravilán. Jednou z oblastí České republiky se zachovanou plužinou je i lokalita v údolí Ploučnice. Tento příspěvek si klade za cíl objasnit na příkladu vsi Merboltice vývoj zemědělské půdy a ověřit použití některých výzkumných metod při studiu konkrétního místa. Podrobnější dokumentace a průzkum sídla začal roku 2005 v rámci Plánu zásad památkové ochrany,²⁾ včetně zpracované archivní rešerše stavebního vývoje sídla, kdy bylo zdokumentováno 120 objektů v jižní části obce. Pro průzkum krajiny a dochovaných plužin pak především využíváme mapových podkladů, starých katastrů, ortofota větších sídelních celků a výškopisná data LiDAR.³⁾

ÚDOLÍ PLOUČNICE

Údolí Ploučnice a na něj navazující údolí s lánovými vsi jsou po stránce uspořádání sídel poměrně homogenním územím. Údolí potoků (např. Merboltický potok) vytvářejí v reliéfu široká svažité údolí s viditelným horizontem hraničního hřebenu. Protože jsou jednotlivá údolí situována vůči sobě rovnoběžně a poměrně čitelně oddělená, s jistou nadsázkou se dá říci, že přírodní síly zde vytvořily mezi jednotlivými sídly modulový systém o šířce modulu 2–3 km. Osami tohoto systému jsou potoční údolí, v nichž

jsou situována jednotlivá sídla a na které kolmo navazují vymezené lány. Ačkoli se podobný technicistní popis přírodní situace může zdát absurdní, zcela jistě vystihuje logiku, se kterou zacházel s místem středověký lokátor, jemuž takovéto krajinné uspořádání poskytovalo dobrou základnu pro racionální rozdělení půdy na podobné moduly lánů, zvolna stoupajících až na hranice katastru na hřebeni.

HISTORIE SÍDLA

Merboltice jsou vrcholně středověkou, emfyteuticky založenou obcí, v pramenech uváděnou jako Merbotonis Villa, Mertendorf, Merbotendorf, Merchtensdorf, po Bílé hoře v počeštěné verzi Martiněves. První písemná zmínka pochází z roku 1352, kdy máme v obci doložen farní kostel sv. Kateřiny. Merboltice od počátku náležely pod správu šarfenštejnského⁴⁾ panství pánů z Michalovic, od 16. století pak byly součástí konojedského majetku Pojetických z Pojetic, za nichž byly Merboltice protestantské. Od roku 1650⁵⁾ bylo panství v držení generála Jana Šporka.⁶⁾ Středověkou zástavbu obce v současnosti upomíná již jen zvonice,⁷⁾ která je zároveň jedním z pozůstatků po nyní nepřít-

Obr. 1: Ortofoto z roku 2010, zobrazené v rozsahu katastrů obcí na dokumentovaném území (data ČÚZK; zpracování všech mapových podkladů H. Veselá, není-li uvedeno jinak, červen 2013 a červenec 2014, data © ČÚZK).

Obr. 2: Merboltice (okres Děčín), pohled na svahy Strážného vrchu nad obcí, foto asi z první poloviny 20. století (Sousedský spolek Merboltice, o. s., obec Merboltice, <http://www.merboltice.cz>).

liš vyjádřením centru vesnice, jež bylo dále tvořeno kostelem sv. Kateřiny, školou z roku 1896 a farou. Berní rula z roku 1654 v obci eviduje 20 sedláků, 7 chalupníků a 2 zahradníky.⁸⁾ V období od konce 17. až po celé 19. století se konojedské panství rozvíjelo díky impulsu Františka Antonína Šporka, stavebníka východočeského Kuksu. V další kolonizační vlně tak v Merbolicích došlo ke zvýšení počtu obyvatel, obecní pozemky v bezprostředním sousedství potoka byly postupně zastavovány chalupnickými a domkářskými staveními. V letech 1708–1709 byl na místě staršího kostela postaven kostel, který přebíral patrocínium předchozí středověké stavby. Tereziánský katastr z roku 1713 eviduje v Merbolicích 113 domů, k roku 1787 je zachyceno celkem 168 domů a k roku 1833 je domů 179. Obyvatelé se živili chovem dobytka, pěstováním obilovin a lnu, který se zde i zpracovával. Na přelomu 18. a 19. století se pod vlivem sousedních Verneřic objevují první mechanické přádelny bavlny. Nárůst obyvatel kulminoval kolem roku 1850, kdy bylo v Merbolicích evidováno 1335 obyvatel. Později počet obyvatel klesal, přičemž množství domů stagnovalo či mírně stoupalo.⁹⁾ Obec byla bezprostředně po 2. světové válce postižena plošným odsunem obyvatel (v roce 1951 zde bylo evidováno 307 osob a jejich počet klesal až na 121 v roce 1991) a následným částečným úbytkem stavebního fondu,¹⁰⁾ který byl nadále využívan především pro rekreaci.

TYP DOMŮ

Rozšířeným stavebním typem ve vsi je roubený patrový podstávkový dům s vysokou úrovní řemeslného (tesařského) zpracování. Jde o dům chlévového typu tradiční trojdílné dispozice s komorami v patře, zpravidla dvoutraktový (za světnicí se nachází i světnička), pocházející z 2. poloviny 18.¹¹⁾ až z 1. poloviny 19. století. Vstupní síň i chlévová část domu jsou zděné z kamene (jedná se o pískovcové kvádry nebo lomové čedičové či trachytové zdivo) a omítané vápnem, světnice i patro jsou celoroubené z otesaných trámů. Podstávky nesoucí patro nejčastěji ze tří stran obíhají dolní světnici, která může být orientována pravo i levostranně.

REŠERŠE VLASTIVĚDNÉ LITERATURY

Starší německy psané vlastivědné literatury zabývající se Merbolicemi není mnoho. Největší množství informací obsahuje knížka *Hutberg bei Mertendorf und dessen Umgebung: Touristisches, Geschichtliches und Heiteres aus dem Hutberggebiete* Emila Perthena a Hanse R. Kreibicha, vydaná v roce 1896 péčí spolku přátel přírody v Merbolicích. Převážnou část knížky tvoří popisy přírodních krás a umělecká díla – povídky a básně – psaná svérázným nářečím. Slovně je popsána poloha některých šachet i ne-

Obr. 3: Merboltice, pohled od jihozápadu na dům čp. 63, který stojí v severní části obce. Jde o jeden z dokumentovaných objektů v rámci tohoto projektu v roce 2013 (foto A. Sellnerová, září 2011).

úspěšné podnikání některých vesničanů v marné snaze dosáhnout v podzemí uhelné sloje. Cennější jsou však statistické údaje o vývoji obce, ač jsou pravděpodobně převzaté ze stejných zdrojů, s jakými pracoval náš výzkum (matriky a katastry). V roce 1791, tj. s největší pravděpodobností v josefském katastru, je uváděno 37 sedláků a 14 dalších „daně odvádějících“ domů, tj. takových, které mají nějaké, ač malé množství půdy.¹²⁾ Dále jsou uváděna celkem zajímavá čísla ohledně vykupování z robotní povinnosti včetně údaje, jakou hodnotu měla veškerá robotní práce ve vsi (983 zlatých a 2 krejcare). Uvedena jsou i souhrnná čísla josefské daňové reformy, v jejímž rámci bylo zjištěno, že ve vsi je 51 vlastníků půdy, hospodařící celkem na 664 jitrech a 995 čtverečních sázích polí, 103 jitrech a 1288 čtverečních sázích luk a zahrad a 187 jitrech a 1208 čtv. sázích lesů a křovin – celkem 956 jiter. Obec měla téhož 25 jiter a 1330 čtv. sáhů, 14 jiter a 69 čtv. sáhů, resp. 17 jiter 425 čtv. sáhů.¹³⁾

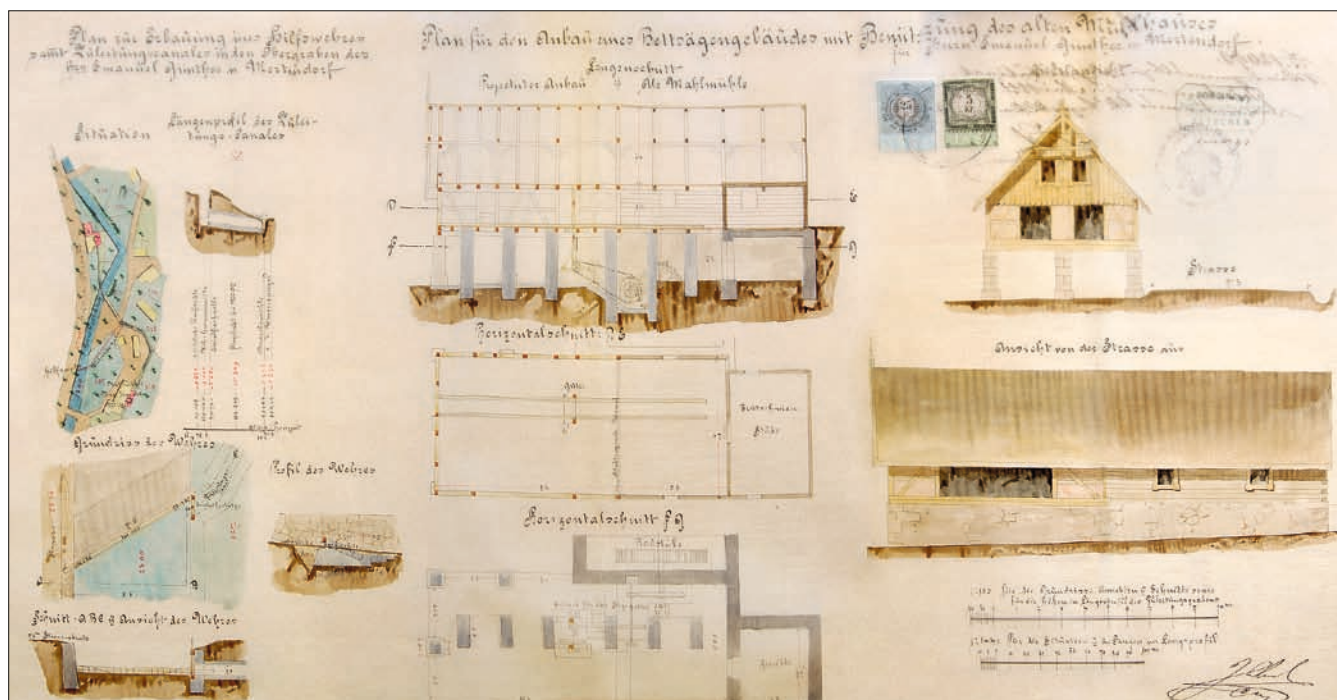
V letech 1835 a 1876 postihla obec katastrofální krupobití, jež měla za následek zničení většiny úrody, načež byly obci odpuštěny daně. Dále jsou uváděni první majitelé přádelen včetně zhotovitele prvních místních strojů – Jakob Riege z Kodaně. V roce 1818 tak otevřel první přádelnu v Merbolticích Florian Lenhart v domě čp. 148 – údajně se jedná o pátou přádelnu, zřízenou v Čechách. V brzké době byly otevřeny další 4 přádelny.¹⁴⁾

Dále je uváděno, že Merboltice byly osídleny Němci na žádost českých králů kvůli vysoké kulturní úrovni a stavebním dovednostem a samozřejmě také, že vsi byly zakládány podle německého práva. Osadníci pocházeli z různých částí Německa – Franky, Sasko, Holandsko, a byly jim oproti nízkému nájmu svěřeny lány (*Streifen*), vyměřené na původních lesních pozemcích. Perthen klade počátek vsi do prvních desetiletí 14. století v souvislosti s prvními zmínkami o kostele sv. Kateřiny. Čísla popisná byla ve vesnici přidělována v roce 1771. Také je zaznamenána

Obr. 4: Merboltice, dům čp. 195 na stavební parcele číslo 158, dodnes se zde říká „Na Katru.“ Částečně stavebně upravený objekt starší pily, který pravděpodobně náležel k nedalekému mlýnu čp. 98. Pohled od východu na štítové průčelí a skupinu německých rodáků při návštěvě obce. Jde o jeden z dokumentovaných objektů v rámci tohoto projektu v roce 2013 (foto T. Efler, 2009).

návštěva císaře Josefa II., který vystoupil na Havraní vrch a obědval v domě rodiny Lindnerů v čp. 5. Dále už jsou uváděny záležitosti protestantských farářů, následné rekatolizace a menších morových ran.¹⁵⁾

Obr. 5: Merboltice, plán na přestavbu části bydlení v katru pily, (dnes dům čp. 195). Tento historický plán z roku 1881 je téměř jediný, který se ke stavebnímu fondu Merboltic dochoval (plán uložen v SOA Děčín, fond OA Merboltice 1850–1938, dodatky, vodoprávní věci).

INTERPRETACE VÝVOJE PLUŽINY

Na základě dostupných podkladů byl učiněn pokus rekonstruovat alespoň v mezích možného vývoj plužiny. LiDARové snímky poskytují celkem přesnou představu o tom, které hranice pozemků jsou v současnosti tvořeny poměrně masivními mezními valy a které naopak nejsou dnes v terénu čitelné. LiDAR tak nabízí určitou interpretaci, kterou je však vždy potřeba doložit fakty, zjištěnými v archivní rešerši.

V případě Merboltic se nám nabízí hodnotný záznam v historických katastrálních dílech, jež vznikaly přibližně s odstupem 60 let. V Merbolticích disponujeme berní rulou, respektive jejím přepisem,¹⁶⁾ zachycujícím stav k roku 1654, „tereziánským“ katastrem, vypracovaným v roce 1713 a v roce 1720 kompletně zrevidovaným,¹⁷⁾ josefským katastrem z roku 1787,¹⁸⁾ který je o poznání stručnější, avšak na rozdíl od předchozích již zachycuje čísla popisná, a v neposlední řadě katastrem stabilním, vypracovaným v roce 1843.¹⁹⁾ Mezi jednotlivými katastry vzniká mezera zhruba 2–3 generací, která je sice znatelná, avšak není nepřekonatelná. Některá bílá místa se podařilo zaplnit záznamy z matrik, v nichž je po roce 1771 zapisováno i popisné číslo domu. Velkou výhodou je, že čísla popisná se od zmíněného roku měnila jen výjimečně, což dokládá shoda všech identifikovaných usedlostí s dnešním stavem. Údaje, které nám může poskytnout matrika, jsou v zásadě dvojí – jednak jde o důkazy o změně majitelů vyze-
něním usedlostí, jednak se v některých matrikách zaznamenávalo, zda jde o sedláka (Bauer), zahradníka či domkáře (Feldgärtner, Häusler) uvedených ve třech katastrech. Obdobná rešerše byla provedena i ve sporných případech.

Na základě dostupných údajů se autoři pokusili najít konkrétní lány, které by byly identifikovatelné ve všech čtyřech katastrech (1654, 1713, 1787, 1843). Tak by se dalo ověřit, k jakým změnám v rámci jednoho lánu docházelo. Byla sestavena srovnávací tabulka, v níž byly vyneseny základní údaje o lánech – držitel, počet a celková výměra polí, luk a lesů (tab. 1). Stabilní katastr nám pak poskytuje možnost tyto lány zasadit na konkrétní místo ve vsi.

Berní rula udává 29 sedláků, 7 chalupníků a dva zahradníky. Oproti velké části Čech nejsou žádné polnosti ani usedlosti udávány jako pusté. Největší rozlohu polí drží Jirzi Rellyck – 25 štyrchů, nejmenší sedlák Krystof

LIST OBJEKTU v území zpracovávaných zásad ochrany památkových hodnot			LIST ČÍSLO :
Památková ochrana, r.č.: 34491/5-3842	Název objektu: dům	Lokalizace: Ve střední části obce, na levém břehu potoka, severně při průjezdní komunikaci.	
Č. p.: 63	Ulice, č. orientační : -		
Č. parc.: st. p. č. 104	K. ú.: Merboltice	Vlastník: fyzická osoba	
Počet objektů: 1	Počet podlaží: nadzemních: 2 podzemních: 1	Autor:	
Rok postavení, sloh, určení, popis:			
Levostranně orientovaný patrový podstávkový dům se zděným středním a hospodářským dílem. Světnice obíhaná arkádami podstávek a patro jsou roubené. Před hospodářský díl předstupuje mělký zděný přístavek, související s přestavbou a rozšířením chlévů. Dům má sedlovou střechu, krytou cementovou drážkovou taškou šedé barvy. Zděné části objektu jsou obíleny vápnem, pod nimi se nachází monochromní vápenné, šedé a světlé okrové nátěry. Na objekt se při zachování výšky hřebene střechy čtvrtým dílem napojuje rámová bedněná stodola.			
Dům byl postaven (jádro) zřejmě na konci 18. nebo počátkem 19. století, prošel však pozdějšími úpravami. Na mapě stabilního katastru z r. 1843 je vyznačen v obdélném půdoryse žlutě jako spalný. Za domem je zakreslena nyní již zaniklá velmi drobná spalná stavba mírně obdélného půdorysu, posazená příčně ke stavení. Na katastrální mapě z r. 1887 se půdorys prodlužuje o stodolu, drobnou stavbu ve dvoře zachycují mapy i v roce 1931. Rozšíření domu o zadní trakt mapy nezachycují. V roce 1925 byl majitelem Josef Dornisch, železničář.			
<u>Exteriér:</u> Vstupní průčelí je obráceno k jihovýchodu. V přízemí první dvě osy zleva náležejí oknům světnice ve dvou polích podstávky (pravé pole není vpravo ukončeno sloupkem – navazuje zde přímo zděná část); sloupky, pásky i vaznice podstávky jsou na hranách zdobený jednoduchou řezbou. Tato okna jsou dvoukřídlá čtyřtabulková, dělená příčlemi v horní třetině, rámovaná dřevěnými profilovanými šambránami a podokenními římsami. Ve třetí ose zleva se ve zděné části nachází pravoúhlý vstup do síně, který vyplňují jednokřídlé rámové kazetové dveře světlé zelené barvy. Totožnou barevnost mají i křídla oken a zdobně vykrajovaná prkna horizontálně zdobící vysazenou nekrytou pavlač. Vpravo vedle vstupu je úzký okenní otvor na výšku, osvětlující síň (výplň je třítábulkové okno, příčlemi horizontálně dělené). Navazující hospodářská část předstupuje v přízemí i patře před ostatní stavbu; chlévní část přízemí předstupuje ještě o něco více, takže koruna zdíva musí být kryta drobnou pultovou stříškou. V chlévní části je dvoutábulkové okénko na šířku a z levé boční strany (ze zápraží) vstup s rámovými dveřmi. Patro je v úrovni horní světnice obloženo svislým bedněním z nestejně širokých prken s bíle natřeným přelištováním spár, se dvěma okny. Tato okna jsou dvoukřídlá, čtyřtabulková, příčlemi členěná v horní třetině, rámovaná dřevěnými šambránami. Nad vstupem se v koutě odsazení hospodářské části nachází krátká pavlačka (na šířku síně), se svisle na sráz s listami bedněným zábradlím, s ozdobnými listami, kryjícími nahore i dole konce prken bednění, a s profilovaným dřevěným madlem. Sloupky rámové konstrukce pavlače jsou zdobeny jednoduchou řezbou, pásky nahrazují ozdobně vyřezávaná rohová prkénka. Svalkové dveře na pavlač jsou v trámové zárubni; roubená konstrukce patra je na pavlači bez obednění. Část patra nad bývalým chlévem je obedněná na sráz s listami, s jedním dvoutábulkovým oknem na šířku. Stodůlka má rámovou konstrukci, v přízemí i patře obedněnou na způsob záklopu; v přízemí jsou vrata přes celou šířku, v patře pak jeden drobný osvětlovací a větrací otvor (výřez v prknech bednění). Jihozápadní štítové průčelí světnice je dvouosé, vlevo je roubená světnička s dalším oknem. Roubená konstrukce světnice má dvě pole podstávky (jako v JV průčelí, u středního sloupku chybí pásky); jedno podstávkové pole má i již zmíněná světnička (podstávka je zde však jednodušší, nezdobená). Všechna tři okna jsou obdobná jako okna světnice v JV průčelí.			

Dyttrych, pouze 7 štyrchů. I ostatní čísla napovídají, že rozloha držení lánů byla velmi rozdílná, průměrně šlo o 10–15 štyrchů. Nezanedbatelné množství polí mají i chalupníci – každý 6–8 štyrchů. K tomu je samozřejmě potřeba připočítat určitou toleranci, způsobenou metodou zaměřování à la vue. Při rozdělení do pásem se tak ukazuje, že pouze 7 sedláků drželo 15–25 štyrchů, oproti tomu 16 sedláků či chalupníků mělo méně než 10 štyrchů.

Tereziánský katastr, pořízený v roce 1713, udává opět 29 sedláků a 9 zahradníků (2 z nich však s marginální drážbou), situace je tedy velmi stabilní. I rozvrstvení výměr mezi sedláky je podobné, i když čísla jsou mírně vyšší – štyrch, používaný při tomto zaměření, je zjevně o něco menší než štyrch, používaný berní rulou. Největší výměru má Jacob Bartesch – 29 a půl štyrchu, výměry zahradnických polí se pohybují mezi 6–9 štyrychy. Díky striktně dané hranici 10 štyrchů tak mezi nejmenšími sedláky a největšími zahradníky může být pouze nepatrný rozdíl.

Berní rula v rustikálu zaznamenává ornou půdu, dobytek i lesy, avšak lesů je sedlákům svěřeno oproti církvi

stejně rámovaná (okno světničky má však poněkud odlišnou – jednodušší – dřevěnou podokenní římsu). Patro je bedněné na sráz s listami, dvě okna jsou stejná jako v JV průčelí. V části nad světničkou je nakládací otvor. Štít je bedněný na sráz bez listů, se dvěma šestibulkovými okny zhruba v polovině výšky.

Severozápadní podélné průčelí (toto průčelí je pouze přízemní) má v pravé roubené části – světničce – dvoukřídlé čtyřbalkové, příčlemi v horní třetině dělené okno bez šambrány, s dřevěnou podokenní římsou. Omítky na přístavku z velké části již neexistují. Zdivo přístavku (pocházejícího zřejmě z meziválečného období, kdy již nebyl hlavním zdícím materiálem kámen) je narušen povětrností a zejména pak vlhkostí ze sousedícího svahu. Licí cihel je opadaný, zdivo se vyklání a je potřhané. Vlevo navazuje nízký zděný přístavek se vstupem ze dvora do síně. Na levé straně je zadní rozšiřující přístavek stodůlky, bedněný na způsob záklopu.

Interiér:

V přízemí v levém díle vpředu světnice, v zadním přístavěném traktu světnička, obě v interiéru omítané. Sporák nezachován. Stropy světnic jsou omítané na rákos, pohledové stropní trámy po stranách a uprostřed jednoduše tesařsky zdobené. Podlahy překryty linem. Dveře ve světnicích v obložkových zárubních klasicistní, jednokřídlé, kazetové. Podlaha v dolní síni z plochých lomových čedičů, ze síně vede žebříkové schodiště do patra, za síni v zadním traktu průchozí komora. Do komory a na pavlač vedou svislové dveře v trámových zárubních. Horní síň i komora mají pohledové roubení, roubení horní světnice opatřeno plošným bílým nátěrem, včetně jednoduchého záklopového stropu. V pravém díle je zděný předstupující chlév s klenbami valenými do traverz, do něj lze vstoupit ze síně i ze zápraží. V zadním traktu za chlévem kůlna, přístupná z komory za síní a ze stodoly. Komin tahový. Krov je hambalkový se středovou stojatou stolicí.

Významné stavební změny:

Mezi r. 1843 a 1887 přístavba bedněné stodoly. Zřejmě na konci 19. století přestavba zadního traktu, přezdění a rozšíření chléva. Po r. 1931 zánik drobné spalné stavby ve dvoře.

Průzkumy:

Eliška FECHNEROVÁ, evidenční list KP – Merboltice č. p. 63, Ústí nad Labem 2004.
Tomaš KOREČEK – Miroslava MAŠKOVÁ, *Merboltice – památkový pasport obce*, Praha 1989, rkp., nestránkováno
Doporučujeme zpracování stavební historického průzkumu.

Předmět ochrany:

Dům představuje autenticky dochovaný objekt, bez dodatečných degradujících úprav. Mezi památkově hodnotné konstrukce náleží veškeré dřevěné a dřevohliněné konstrukce, detaily a prvky (např. soustava podstávek obíhajících světnici, roubené stěny stavby včetně hliněných vymazávek spar, konstrukce krovu, stropy atd.) i zděné konstrukce se zachovanými vápennými souvrstvími. Na stavbě je zachováno i mnoho prvků stavební výbavy – okna, dveře

Závady:

Dům byl a ušetřen novodobých degradujících úprav, takže za závady je možné považovat špatný stavebnětechnický stav některých konstrukcí, které jsou lokálně poškozeny (krov, roubení světnice, zdivo dvorního přístavku.).

Regulativy:

Zachovat objekt ve stávající podobě včetně všech výše uvedených historických konstrukcí a detailů, průběžně udržovat pomocí tradičních materiálů a technologií. Tradičním tesařským způsobem opravit krov a roubení (výměna dožilých trámů za rozměrové kopie, nejlépe z tesaného dřeva nebo alespoň řezaného se sraženými hranami a hoblinovým povrchem. Opravit fasády (vápenná omítka, vápenný nátěr), barevnost řešit nejlépe na základě průzkumu barevnosti.

Zpracoval:

Alena Sellnerová

Datum:

14. května 2013

Obr. 6: Merboltice, list objektu čp. 63 (zpracování A. Sellnerová, květen 2013).

a dominikálu velmi málo. Tento fakt nám vyhledávání konkrétních lánů ztěžuje, protože kvůli terénu jsou lesy s poli různorodě promíšeny a před stabilním katastrem není možné s jistotou dohledat podíl lesa v konkrétním lánu.

Použitá metoda se dá shrnout do následujících bodů:

- Přibližné vytipování umístění daných lánů podle slovního popisu jejich umístění v tereziánském katastru.
- Zjištění majitelů a čísel popisných ze stabilního katastru.
- Ověření jmen obyvatel domů zjištěných čísel popisných v matrikách.
- Přiřazení jmen ověřených v matrice konkrétním lánům dle stabilního katastru.
- Zjišťování odlišností mezi jednotlivými katastry.
- Podle tereziánského katastru přiřazení jednotlivých lánů majitelům dle berní ruly.

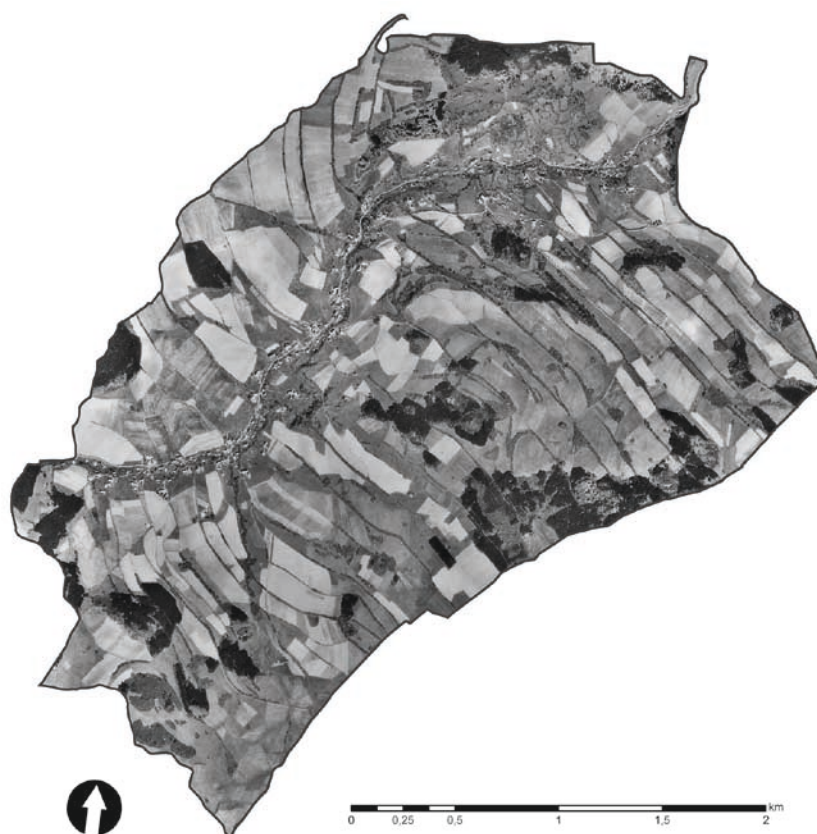
Nedostatkem této metody je, že vzhledem k absenci mapového záznamu ve starších katastrech, proměnlivé velikosti jednotky „strychu“ a vizuální metodě určování výměr, se obtížně dohledávají změny v uspořádání lánů,

obzvláště jde-li o případné majetkové přesuny některých drobnějších pozemků, nezapojených do převládajícího systému paralelních lánů. Některé mezery se podařilo překlenout záznamy z matrik. Takovouto návaznost například matrika ukazuje v případě domu čp. 1 a navazujícího lánů č. 36 podle tereziánského katastru (dále TK). Roku 1713 je v majetku Hanse Heyde. V roce 1781 vyženil usedlost Franz Mattausch, který si vzal jeho vnučku, tedy dceru Franze Heide.²⁰⁾ Jeho syn Ignaz provdal roku 1811 svou dceru Theresii za Franze Josepha Storchu, syna sedláka z čp. 205 ve Valkeřicích, který tak statek převzal.²¹⁾ Tím se potvrzuje návaznost mezi Franzem Heide, Ignazem Mattauschem a Josephem Storchem, uváděným ve stabilním katastru. Obdobná rešerše byla provedena v několika sporných případech, nalezená jména jsou zaznamenána v souhrnné tabulce.

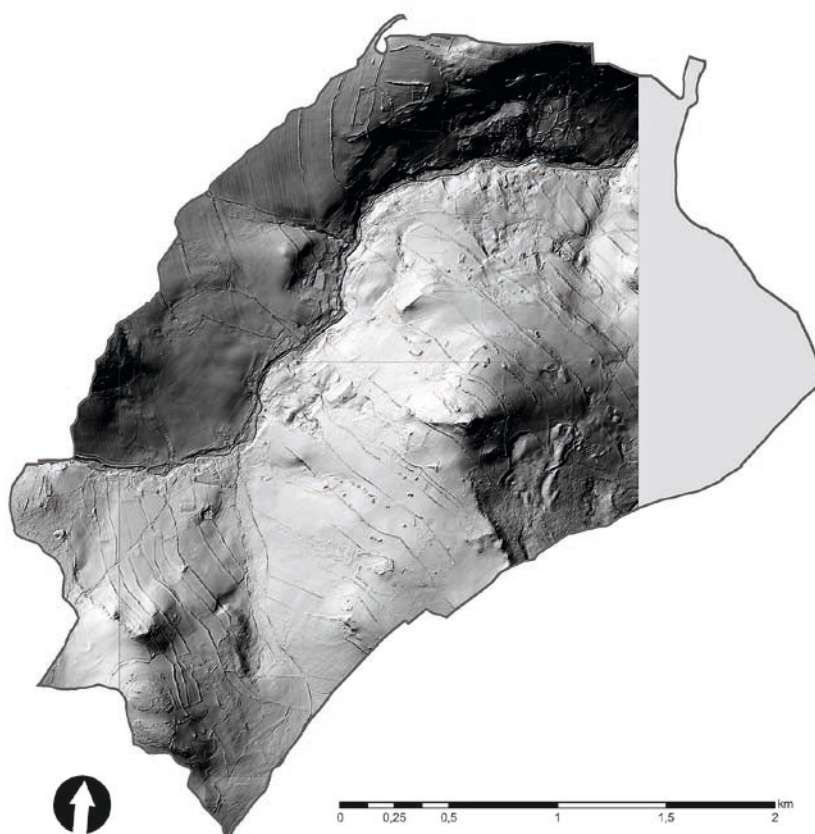
Pro lepší využití slovních popisů polí bylo také potřeba proniknout do místopisných názvů. Naštěstí většinu názvů, používaných ve starších katastrech, převzal a v mapě zaznamenal i katastr stabilní a dokonce přežívají i v soudobých katastrálních mapách. *Steinberg* je dnešní vrch Kamenec (519 m n. m.), *Haselberg* je dnes uváděn jako

Zaječí vrch (556 m n. m.), avšak i v dnešní katastrální mapě je na úpatí kopce uveden pomístní název *Líska*. Část vesnice směrem na zaniklou osadu Havraní se pak označuje jako *an Rabeschen*. Velmi často se v popisech vyskytuje slovo *Hutberg* či *Hutt Berg*, což je zřejmě dnešní Strážný vrch, případně drobné návrší s kótou 495 m n. m. východně od něj. Jako *Steinhübel* se označuje dnes bezejmenná kóta 606 m n. m. v jihozápadním koutu katastru. *Nasse Gewende*, čili mokrá pole, pak je drobnější prameniště severně pod *Steinhübelem*. Často se objevují i označení podle dominantních stromů (borovice či dokonce bříza), jejichž lokalizace je dnes již nereálná. Nejasné z hlediska původu i lokalizace zůstává pojmenování *Überschar*.

Samostatnou kapitolou je přesný překlad tehdy používaných staroněmeckých výrazů v popisu polí. K překladu byl použit slovník *Deutsches Wörterbuch* Jacoba a Wilhelma Grimmů.²²⁾ Pro účely našeho bádání jsme stanovili následující překlady: *der Pusch* – remíz, les; i mez, hranice; *der Knichel*, *Knüchel* – zatačka, ohyb; *die Gewende* – pole, ale i mez; *die Überschar* – území s důlní činností (probiřská hala v jižní části katastru) nebo nedělená polnost. Mezi

Obr. 7: Merboltice, letecký snímek z roku 1954, zobrazení v rozsahu katastru obce (mapový podklad CENIA, VGHMÚř Dobruška, © MOČR 2009).

Obr. 8: Merboltice, snímek výškopisu LiDAR, zobrazení v rozsahu katastru obce (data © ČÚZK; zpracování O. Malina a H. Veselá, červenec 2013).

častá označení míst tak patří například *an Allgersdorfer Reine*, tj. na valkeřické mezi, *am Jobber Reine*, na velkojavorské mezi, či *bey Wentzel Rösler's Rein*.

Barokní kostel sv. Kateřiny byl vysvěcen v roce 1709, v pramenech je uváděn i středověký kostel téhož zasvěcení, avšak jeho lokalizace není doložena ani archivně, ani archeologicky, je tak možné vycházet pouze ze zásady *stabilitas loci*. Podle sdělení Mgr. Lisska, jenž u paty zvonice v nedávné době prováděl záchranný archeologický výzkum, nelze vzhledem k charakteru nálezů vyloučit předchozí profánní zástavbu.²³⁾ Směrem nahoru od kostela je lán vyměřen stejným způsobem jako sousední. Již v 18. století je ve farním majetku, avšak nelze vyloučit, že předtím byl přičleněn k některé z usedlostí, takové tvrzení však kvůli nedostatku důkazů může zůstat pouze v rovině hypotézy.

RŮST VSI OD POBĚLOHORSKÉ DOBY DO 19. STOLETÍ

Dalším podstatným jevem, probíhajícím v dané době, je nárůst počtu domkářů. Z čísel, uvedených v tabulce 1, vyplývá, že od poloviny 17. století byl nárůst domkářů vytrvalý a téměř konstantní, výrazně se pak zpomalil na konci 18. století. Domky byly stavěny především v potoční nivě, ovšem několik se jich vyskytuje i nad její hranou, k tomu však dochází jen zřídka, zpravidla na obecních pozemcích (situace mezi lány č. 10 a 34) a jen výjimečně jinde (dům čp. 166). Určitou záhadou je usedlost čp. 148, která je situována uprostřed farního lánu, avšak dohledatelná je až v josefském katastru, kde je v majetku Johanna Josepha Lenharta. Vzhledem k faktu, že jí nenáleží žádná půda, je zarážející, že se skládá ze tří poměrně velkých nespalných budov. Mohlo by snad jít o bývalé farní hospodářské budovy, i s ohledem na to, že ve vsi je před třicetiletou válkou uváděna luteránská fara,²⁴⁾ avšak tuto spojitost by bylo nutné prokázat další archivní rešerší.

rok	domkáři	přírůstek
1654	2	
1713	61	+59 / 59 let
1720	72	+11 / 7 let
1787	131	+59 / 67 let
1843	142	+11 / 56 let

Obr. 9: Valkeřice (okres Děčín) i s pluzinami, veduta z r. 1712 (Veduta Valkeřic, o. c. v pozn. 31).

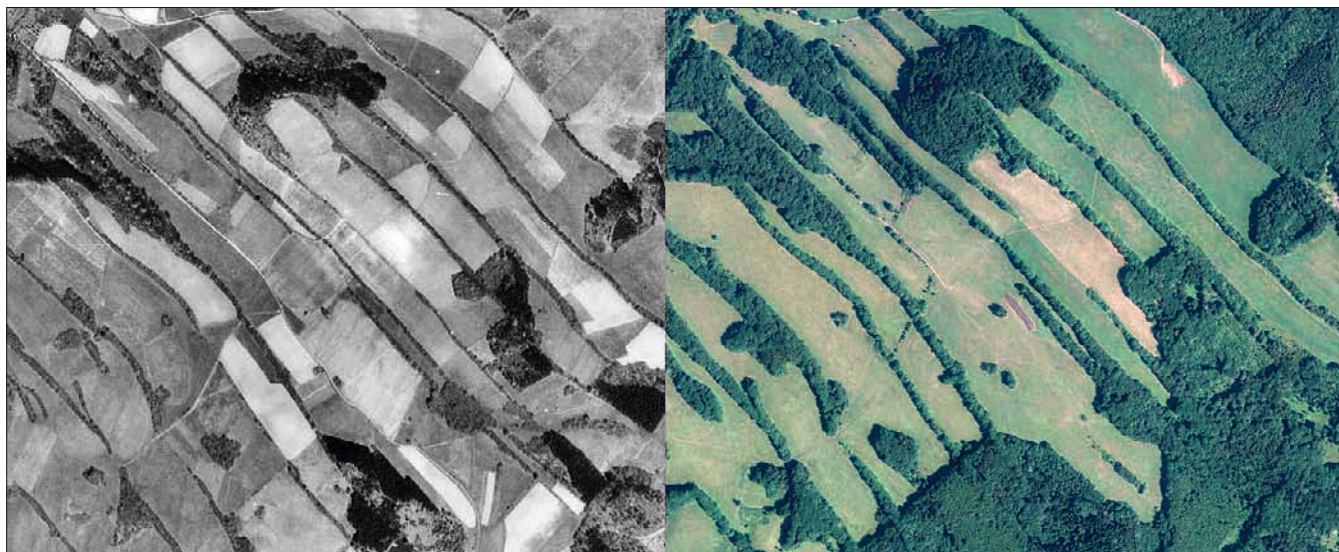

Obr. 10: Merboltice, pohled „od křižku“ východním směrem na Strážný vrch (vlevo) a Steinhübel (vpravo). Na snímku jsou zřejmé rovnoběžné agrární valy se vzrostlými stromy v západovýchodním směru (foto J. Hanzlík, červenec 2013).

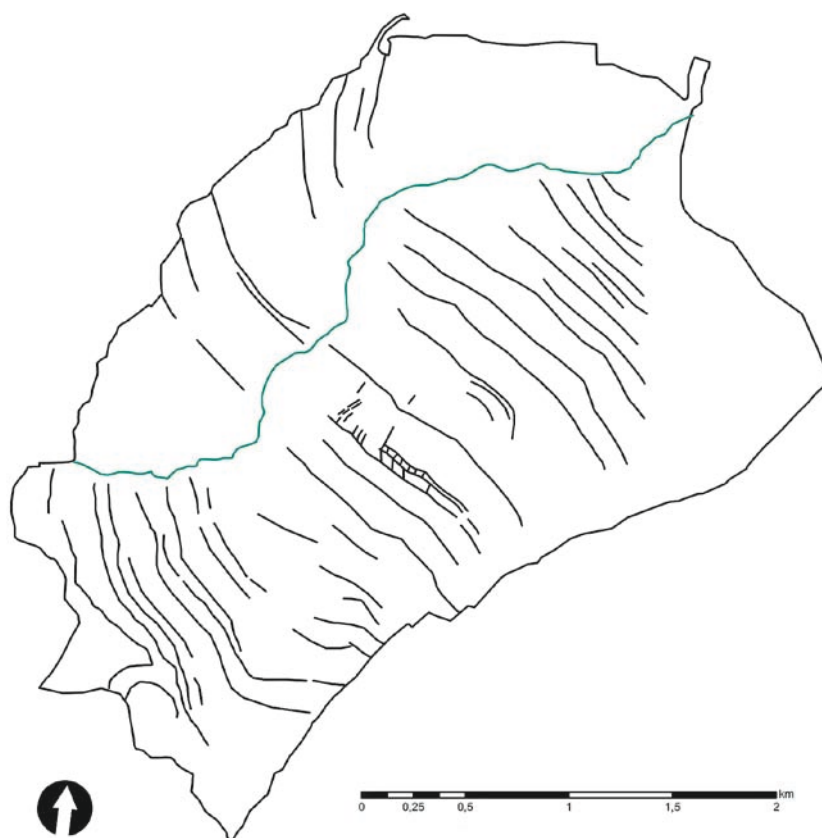
REKONSTRUKCE TEREZIÁNSKÉHO KATASTRU V MAPĚ

Uvedeným způsobem jsme dospěli k rekonstrukci situace v době tereziánského katastru a za předpokladu správné práce tehdejších úředníků i k předpokládanému dělení lánů v době berní ruly. Postupně byly s velkou mírou jistoty identifikovány všechny lány, kromě nejdrobnějších pozemků zahradníků. Výsledek zachycují obr. 20–21. Číslování začínalo u kostela, na nějž navazoval lán s po-

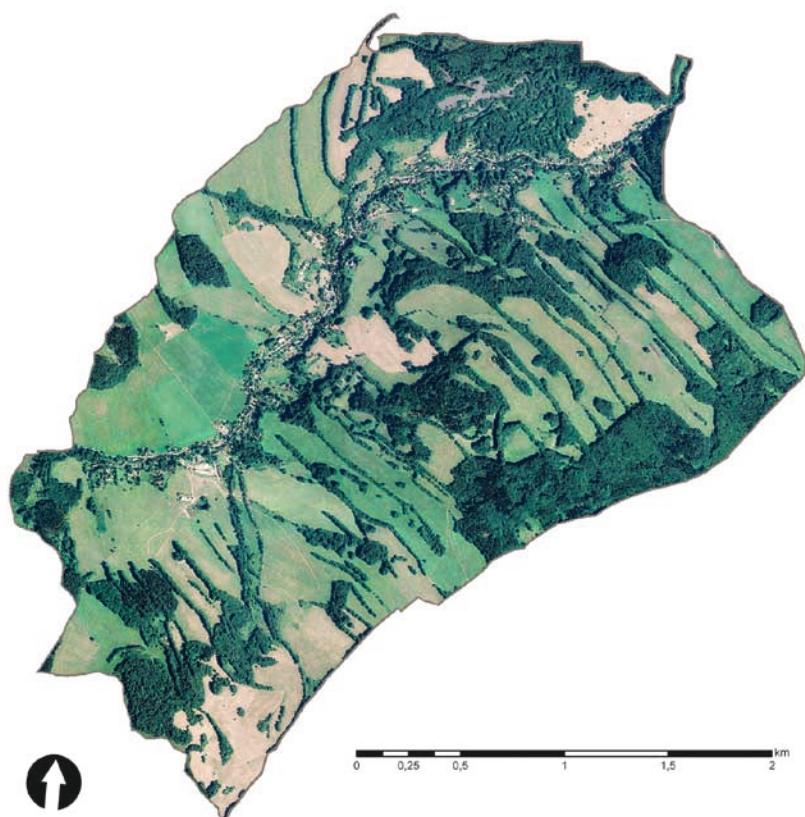
řadovým číslem 1. Stejný lán nese č. 1 i v berní rule, což nepřímo potvrzuje i lokalizaci středověkého kostela. Dále číslování pokračuje severním směrem po levém břehu potoka až na konec katastru. Po druhé straně pak pokračuje v opačném směru, opět až na konec katastru. Odtamtud se opět vrací po levém břehu k číslu 1. Dvě dvojice čísel narušují řadu – jde o lány 3 a 4, 11 a 12. Ověřovali jsme, zda se nejedná o chybu. V případě lánu č. 11 je v matrice doloženo, že dům vyženil od rodiny Riedlů Johann

Obr. 11: Merboltice, srovnání identického výseku pluziny ve východní části katastru obce v letech 1954 a 2012. Je patrné téměř úplné zachování agrárních valů, oproti tomu zcela zmizelo dělení jednotlivých lánů na menší pole a některá pole zarostla lesem (mapový podklad CENIA a ČÚZK; zpracování J. Hanzlík, červenec 2013).

Obr. 12: Merboltice, zakreslení agrárních valů, patrných ze snímkování LiDAR. Kromě hlavních valů kolmých ke směru potoka, jsou na několika místech patrné i zbytky horizontálního dělení na drobná čtvercová pole (zpracování J. Hanzlík, červenec 2013).

Obr. 13: Merboltice, ortofoto z roku 2010, zobrazení v rozsahu katastru obce (data © ČÚZK).

Joseph Röhricht, totiž tím, že si vzal Annu Dorothu, dceru Johanna Christopha Riedla z čp. 134.²⁵⁾ U domu čp. 130 není třeba o majiteli pochybovat, od 17. do 19. století stále patřil rodině Manschelů. Podobně u domu čp. 60 trvá vlastnictví rodiny Hellerů.

PŘÍPADOVÁ STUDIE – LÁN CHRISTOPHA RÖLLIGA, Č. 1

Díky poměrně podrobnému popisu umístění polí Christopha Rölliga v tereziánském katastru se podařilo přesvědčivě identifikovat jeho lán. V prepisu berní ruly i tereziánském katastru je označen číslem 1. Důkazy, které svědčí o tom, že jde o shodný lán, jsou následující: v popisu polností v TK jsou zmíněna pole *Bey der Kirchmauer* a *Hintern Kirchen Pusch*, tedy za kostelní zdi a u farního lesa, které není těžké identifikovat, stejně jako přibližnou polohu pole *Beym Hutt Berge*, tedy poblíž dnes nepojmenovaného návrší pod Strážným vrchem. Navíc jeden popis napovídá i jméno souseda: *am Lösels Reine*. Při porovnání uváděných výměr polí vyplývá, že k lánu, jdoucímu od kostela nahoru, musel náležet ještě lán na druhé straně potoka. Ve stabilním katastru je uváděn jako majitel Florian Storch, který vlastní jak lán za kostelem, tak lán na druhé straně potoka směrem na *Hutberg*, v této době náležel lán k domu čp. 43. Dle Josefského katastru je majitelem domu Johann Georg Heller. Matriky v tomto domě zachycují ještě Josepha Hellera, zřejmě jeho děda.²⁶⁾ Ve stabilním katastru je již majitelem Florian Storch. Při identifikaci jednotlivých polí se ukazuje, že mezi tereziánským a stabilním katastrem lán žádnou radikální změnou neprošel, identifikace polí, popsanych v tereziánském katastru, je na stabilním katastru celkem snadná (obrázek 20-21).

Lán č. 1: majitel 1654: Rillek Jyrzy, majitel 1713: Christoph Röllick, majitel 1787: Joseph Heller, majitel 1843: Florian Storch; přináležející dům čp. 43; celková výměra polí 1654: orných 27 a $\frac{1}{4}$ štrychů, seje na zimu: 10 štrychů, seje na jaro 8,5 štrychu; výměry polí 1713: 9 polí, celková výměra 27 a $\frac{3}{8}$ štrychu, ladem leží 7 štrychů. Poloha polí dle TK: Von Haus hinaus (8 a $\frac{1}{2}$ štr.), Zwischen der Wiesen (1 a $\frac{3}{4}$ štr.), Hintern Kirchen Pusch (4 a $\frac{1}{2}$ štr.), Vatern Kiefern (1 a $\frac{1}{2}$ štr.), An Lösels Reine (7 štr.), Beym Hutt Berge (8 štr.), Beym grossen Stein (2 štr.), Bey der lang Wiesen ($\frac{1}{2}$ štr.), Bey der Kirchenmauer ($\frac{1}{2}$ štr.).

PŘÍPADOVÁ STUDIE – LÁN Č. 15 JOSEF LÖSEL

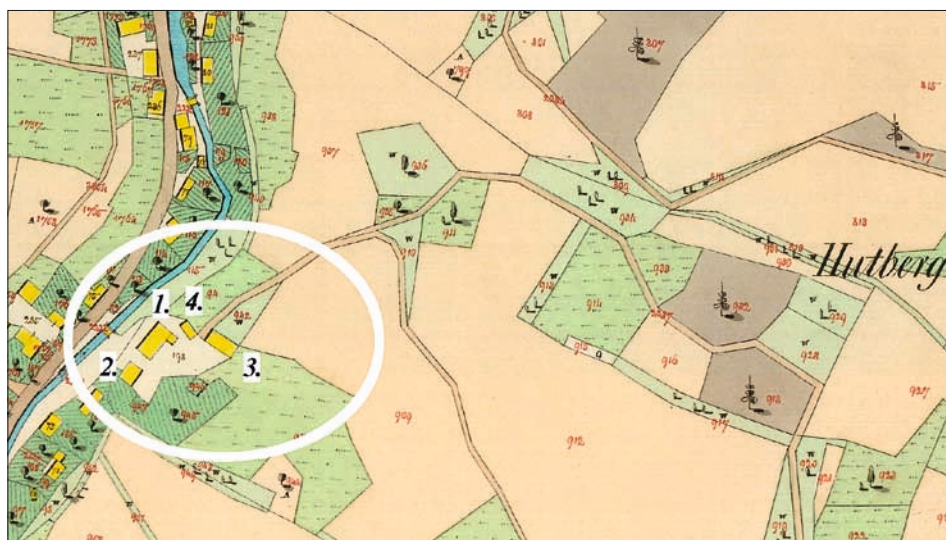
Lán č. 15, majitel 1654: Lysel Michal, majitel 1713: Lössel Hanss, majitel 1787: Gottfried Storch, majitel 1843: Josef Lösel. Přináležející dům: čp. 141; celková výměra polí 1654: orných 15 štrychů, seje na zimu: 7 štrychů, seje na jaro 3 a $\frac{3}{4}$ štrychu; výměry polí 1713: 9 polí, celková výměra 25 štrychů, ladem leží 1 štrych, 1 štrych zarostlý. Poloha polí dle TK: Am Latten (2 štr.), Beym Hause (2 štr.), an der Trebe (5 štr.), Nieder Berg (4 štr.), Ober Berg (5 štr.), bey der Vogtmauer (4 štr.), Wald Fleckel (3 štr.), auf der Koppe (1 štr.), im Pusche (1 štr.).

Sousedství tohoto lánu s předchozím je udáno popisem pole Christoph Rölliga „am Lösel's Reine“. Při dosazení číslování lánů na něj vychází č. 15, což rovněž odpovídá jeho předpokládané rozloze i zaznamenaným vlastníkům. Katastry zde zachycují výměny rodin Löselů a Storchů, kterou potvrzují i matriky.²⁷⁾ Podle možné identifikace polí dle popisů v tereziánském katastru se opět zdá, že k radikálním změnám nedošlo. Samozřejmě je možné k jednotlivým lánům přiřadit i příslušné usedlosti, které tak zastávají s velkou pravděpodobností stejné místo jako v době berní ruly, či dokonce s určitou pravděpodobností jim je toto místo vymezeno již od středověku. Stáří usedlosti by však musel potvrdit archeologický (popřípadě podrobný stavebně historický či dendrochronologický) průzkum některé z vytipovaných usedlostí, který by tuto domněnku potvrdil či vyvrátil.

DOCHOVANÁ A NEDOCHOVANÁ PLUŽINA

Díky kombinaci přírodních a sociálních faktorů se plužina v Merbolticích poměrně dobře zachovala, především tělesa mezi (nebo též „agrárních valů“), i když již ve změněné podobě oproti době před 2. světovou válkou. V souvislosti s národnostní výměnou, kterou prodělalo československé pohraničí po roce 1945, naprosto zmizely i některé zemědělské dovednosti a způsoby hospodaření, které krajinu udržovaly v její původní podobě.

Pokud mluvíme o dochované plužině, je nutné ji vnímat ve dvou měřítkách. Jednak v měřítku velkém – tj. dě-

Obr. 14: Merboltice, usedlost čp. 141 na mapě stabilního katastru z roku 1843. Bývalou usedlost čp. 141 tvoří několik objektů nepravidelně rozmístěných kolem dvora: 1 – dům čp. 141; 2 – výmínek (dnes čp. 192); 3 – stodola; 4 – pravděpodobně další hospodářský objekt, dnes zaniklý (© ÚAZK v Praze; doplnění H. Veselá).

Obr. 15: Merboltice, usedlost čp. 141 s navazující plužinou (lán číslo 15). Fotografie domu čp. 141, pohled od jihovýchodu na vstupní podélné průčelí (foto A. Sellnerová, srpen 2005).

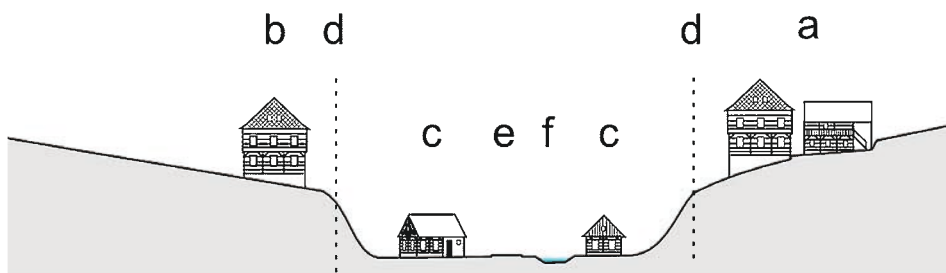
lení na jednotlivé lány, které probíhají kolmo na potok od základní vyměřovací čáry až k hranici katastru, a jednak v měřítku menším, kdy tyto jednotlivé lány byly dále děleny horizontálně, tj. kolmo k jejich hlavnímu směru na menší úseky, na kterých byly pěstovány rozdílné plodiny. Podle zmíněných katastrálních záznamů se ovšem nejedná o dělení vlastnické. Tyto lány jsou vždy buď v držení církve nebo obce, je tedy spíše možné uvažovat o propůjčování jednotlivých úseků různým drobným hospodářům nebo pěstování rozdílných plodin. Tento druhý způsob dělení je patrný z archivních fotografií, ortofotomap (obrázky 7 a 14) a samozřejmě i z LiDARových snímků (obrázky 8), avšak díky tomu, že toto horizontální dělení nebylo v terénu zřejmě nijak petrifikováno, například zvýšenou mezí nebo přímo kamenným valem, zaniklo téměř beze stopy. Dále lze z archivních fotografií vysledovat, že dělení lánů bylo často značeno pravidelnými stromořadími, zřej-

Obr. 16: Merboltice, usedlost čp. 141 s navazující plužinou (lán číslo 15). Fotografie bývalého výminku čp. 192 v západní části areálu, pohled od severozápadu (foto A. Sellnerová, srpen 2005).

Obr. 17: Merboltice, usedlost čp. 141 s navazující plužinou (lán číslo 15). Fotografie kůlny a stodoly ve východní části areálu, na snímku je zachycena i cesta ze dvora do přiléhajících polností (foto A. Sellnerová, září 2011).

Obr. 18: Merboltice, ideální řez potoční nivou: a, b – usedlosti sedláků, situované zpravidla na počátku lánu nad hranou potoční nivou; c – domkářské usedlosti jsou až na výjimky situovány v potoční nivě; d – hrana nivou; e – cesta; f – potok.

mě z ovocných stromů, která již také zanikla, respektive tyto stromy byly již zřejmě vytlačeny agresivnějšími dřevinami, i když některé dodnes dožívají na valech v náletové zeleni (typicky se dle vizuálního průřezu jedná o třešň ptačí).

Kamenitý povrch v katastru Merboltic měl za následek, že kameny bránící zemědělskému využití bylo nutné shromažďovat na mezích, kde z nich byly vytvářeny valy vysoké až kolem 1 m. Často se vyskytuje i situace, kdy je z kamenů vytvořen dvojitý val, kde každý val byl určen pro kameny z jiné strany meze a snížení mezi nimi pak přesně determinuje hranici parcel. V těchto podmínkách bylo rozorávání mezí, které postihlo i některé sousední katastry v rámci kolektivizace zemědělství v 50. letech 20. století, obtížné provést. Díky tomu se do dnešních dnů dochovalo lánové uspořádání prakticky až k hranicím katastru. Meze oddělující jednotlivé pásy jsou téměř na svém původním rozsahu, vzhledem k tomu, že kamenné valy porostlé vzrostlou náletovou zelení (druhovou skladbu tvoří především bezy, lísky a jasan, dále pak duby, javory, třešně, střemchy, trnky, šípkové růže atd., tvořící keřové i stromové patro)²⁸⁾ mez v podstatě petrifikují na jejím původním místě. Jak vyplývá z dřívějších analýz agrárních valů, úbytek mezí tvořených kameny v sousedním katastrálním území Verneřice je mezi léty 1938 a 2002 pouze 8,5 %!²⁹⁾ Samozřejmě, že z citované analýzy vyplývá i fakt, že na zachování mezí má velký podíl i sklonitost svahu. V zásadě platí, že čím prudší svah, tím větší je pravděpodobnost zachování valů.³⁰⁾ Valy pravděpodobně nebyly natolik zarostlé, jak to zachycuje veduta sousedních Valkeřic z 18. století (obr. 9), jejichž zemědělská půda je rozdělena na stejném principu. Od 2. světové války tak vlastně docházelo jen ke třem procesům – setření horizontálního dělení lánových pásů, zarůstání polí/

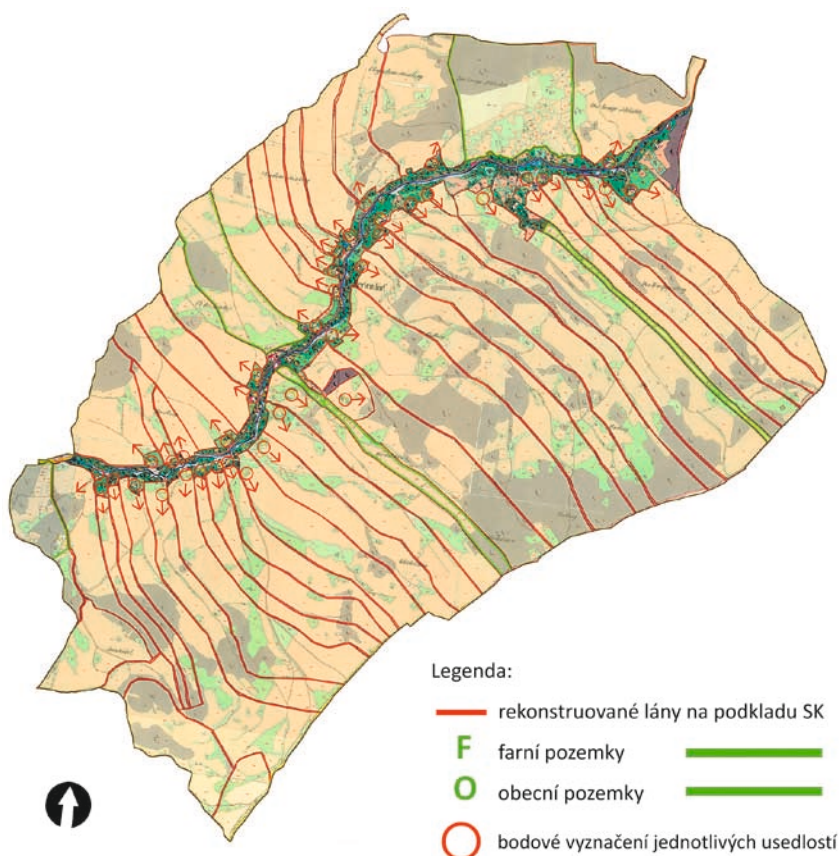
luk lesem tam, kde nebylo v době socialismu prováděno pravidelné kosení a zvyšování porostu na agrárních valech. Z vizuálních srovnání stavu plužiny v roce 1954 a 2002 (obr. 11) též vyplývá, že i přes zachování valů zmizel z plužiny jiný její podstatný prvek – totiž již zmiňované horizontální dělení na úseky s rozdílnou zemědělskou kulturou. Přestože se tedy jedná o mimořádně dobře dochovanou plužinu, vzhledem ke změně land-use a ztrátě do datečného dělení, ani tak není plně autentická s historickým stavem, jak jej zachycuje valkeřická veduta (obr. 9).³¹⁾

VYHODNOCENÍ LIDAROVÝCH SNÍMKŮ

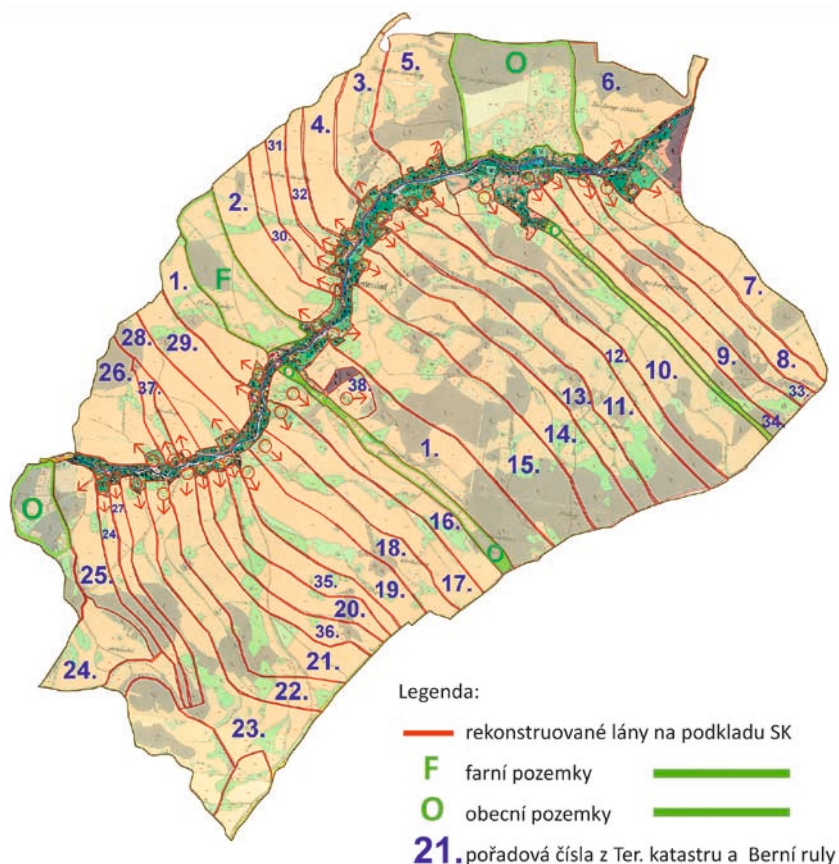
Na obr. 8 je zřejmé, které valy jsou na laserovém snímkování terénu patrné. Pozoruhodné je, že v pravobřežní části jsou valy při vizuálním hodnocení zachovalejší. V levobřežní části, zvláště v horní části vsi nad kostelem a směrem na Verneřice, je valů patrných velmi málo. Přitom vlastnické dělení lánů zde dle předchozí analýzy bylo dlouhodobě poměrně fixované. Mohlo by to vést k hypotéze, že zde docházelo k dalšímu dělení lánů či k nějaké jiné změně, stejně tak to ale může být způsobeno jen tím, že půda zde není tak kamenitá. Pro obě tvrzení naprosto scházejí další důkazy. Co ovšem LiDAR říká jednoznačně je fakt, že velmi mnoho valů se ve své historické poloze zachovalo.

ZÁVĚR

Podařilo se lokalizovat jednotlivé lány tereziánského katastru i berní ruly dle jejich slovního popisu i dědické návaznosti přímo v krajině, resp. v mapách stabilního katastru. Ukázalo se, že uspořádání plužiny v Merbolticích vykazuje od 17. století do současnosti výraznou setrvačnost. Berní rula zachycuje stav, kdy 38 usedlostí obhospodaruje jakousi základní síť lánů, které zůstávají, až na drobné změny, ve stejném uspořádání až do 20. století. Výrazně narůstá počet domkářských stavení, avšak těmi je zastavována téměř výhradně potoční niva, nevhodná k hospodářskému využití, takže do lánů není zasahováno. Díky své povaze se agrární valy, oddělující jednotlivé lány, dochovaly ve značné míře dodnes, což je zřetelné jak přímo v terénu, tak na LiDARovém snímkování. Oproti tomu drobnější kolmé dělení lánů na jednotlivé pěstované kultury se po druhé světové válce zcela vytratilo.

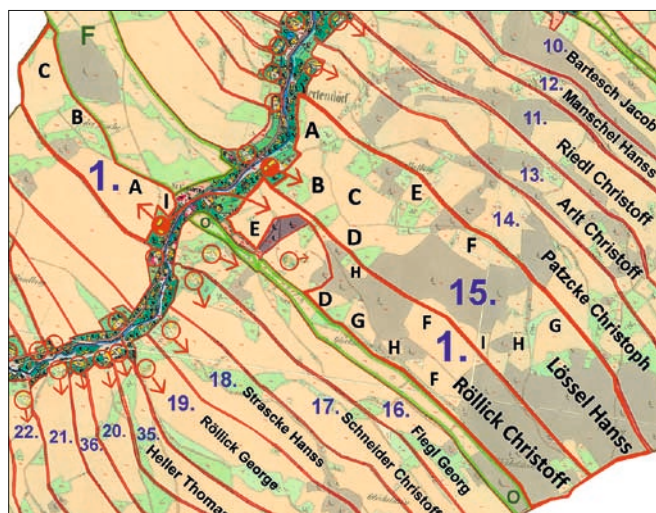

Obr. 19: Merboltice na mapě stabilního katastru z roku 1843, georeference, vektorizace struktury plužiny na zmíněném podkladu a bodové vyznačení jednotlivých usedlostí (data ČÚZK, ÚAZK v Praze; zpracování J. Hanzlík, zakreslení H. Veselá, 2014).

Obr. 20: Merboltice, rekonstrukce tereziánského katastru a berní ruly na podkladu mapy stabilního katastru (zpracování J. Hanzlík, zakreslení H. Veselá, 2014).

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Sed.	Č. TK		Majitel 1654	štr.	jaro	zima	Majitel 1713	Polif	štr.	Luk	fůry	Lesů	čp.	Jména z matric (sedláci*)	Č. JK	Majitel 17870	Majitel 1843
	1	Sed.	Rilek Jyrzy	25	10	8 ½	Röllick Christoff	9	27 ¼	7	4 ½	0 ¾	43	Joseph Heller	59	Joh. Georg Heller	Florian Storch
	2		Mösser Martin	15	7 ½	4 ½	Mösser Hanss	6	15	2	1 ½	0	49	Wenzel Möser	78	Wenzel Möser	Johann Möser
	3		Glanz Jyrzy	12	6	3 ½	Hegenbart Georg	2	10	1	0 ½	0	62	Thomas Ringelhan	116	Joseph Ringelhan	Josef Röllig
	4		Heller Wacslaw	12	6	3 ¾	Heller Wentzel	2	14	0	0	0	60	Ignaz Heller, Lorenz Heller	107	Lorenz Heller	Florian Heller
	5		Mösser	15	6	4 ¾	Mösser Christoff	6	17	1	0 ¾	0	70	Joseph Möser*, Anton Möser*	123	Anton Möser	Florian Möser
	6		Mösser Jyrzy	12	5	3 ½	Mösser Christoff	3	14	1	2 ½	0	85	Wenzel Möser*	164	Wenzel Möser	Florian Möser
	7		Klein Matieg	15	4 ½	2 ¾	Storch Georg	5	16	1	1 ½	0	95	Joseph Storch*, Christian Storch, Anton Rösler	188	Johann Joseph Storch	Josef Storch
	8		Parsch Jyrzy	10	4 ½	3	Riedel Matys	4	16	3	3	0	99	Gottfried Riedl*	198	Gottfried Riedl	Florian Ringelhan
	9		Ilm Christoff	10	4 ¾	3 ½	Ilman Sebastian	6	14	4	1 ½	0	107	Silvester Illmann	214	Silvester Illmann	Franz Illmann
	10		Mösser Matieg	20	8 ½	6 ½	Bartesch Jacob	6	29 ½	4	4 ½	1 ½	124	Hans Georg Krompholz, Josef Röllig*	251	Franz Grompholz	Josef Röllig
	11		Riedel Jan	16	6	5	Riedl Christoff	4	15 ½	2	3 ¾	0 ¾	134	Gabriel Riedel	273	Christoph Riedel	Josef Röhricht
	12		Mänsel Jan	8	4	3	Manschel Hanss	3	11	3	1 ½	0	130	Franz Manschel*	263	Fr. Manschel	Franz Manschel
	13		Hayckel Jan	10	3 ½	3 ¾	Art Christoff	5	11 ½	3	2 ¼	0 ¾	136	Anna Katharina Schneiderin*	277	Franz Schneider	Ignaz Art
	14		Maczke Mychal	16	6 ½	5	Patzcke Christoph	5	20	2	3	1 ½	137	Joseph Schneider*	280	Franz Schneider	Franz Schneider
	15		Lysel Michal	15	7	3 ¾	Lössel Hanss	9	25	4	4	1 ½	141	Gottfried Storch*, Johann Joseph Lösel	294	Gottfried Storch	Josef Lösel
	16		Lyzler Wawrzinecz	11	5	3	Flegl Georg	8	14	3	2 ¼	0	150	Franz Heller, Florian Schneider	317	Franz Heller	Josef Schneider
	17		Lyhr Adam	14	7	2 ½	Schneider Christoff	3	15	2	3	0	152	Silvester Schneider, Joseph Heller	322	Silvester Schneider	Florian Schneider
	18		Rikler Krystoff	12	5 ¾	3 ¾	Strascke Hanss	6	16	3	3	0	157	Franz Flegel, Katarina Strassokin, Johan Franz Flegel	330	Franz Flegel	Franz Flegel
	19		Lycher Ondrzeg	10	3 ½	3 ¾	Röllick George	7	11 ½	1	2 ½	0 5/8	160	Wenzel Röllig* (Richter)	335	Wenzl Röllig	Fridrich Röllig
	20		Ryzler Martin	8	4 ½	2 ¾	Rössler George	5	14 ½	3	3	0	164	Hans G. Rösler	343	Joh. Georg Rösler	Johann Rösler
	21		Klein Barton	12	5	4	Lehnhart Georg	5	18 ¼	2	5 ¼	0	2	Anton Lenhart*, Ferdinand Lönhart	351	Ferdinand Lenhart	Anton Lenhart
	22		Lindner Jyrzy	15	6	4 ¾	Lindner Andres	7	19	3	3 ½	0	5	Daniel Lindner*	358	Daniel Lindner	Josef Lindner
	23		Lycher Jyrzy	18	8 ½	3 ½	Strohbauch Kaspar	9	19	3	4 ½	0	9	Johann Christoph Strohbauch	367	Joh. Christoph Strohbauch	Florian Storch
	24		Pačz Simon	10	5 ¼	3 ¾	Dobiasch Christoff	4	11 ½	2	3	0	14	Joseph Dobiasch	376	Joseph Tobiasch	Florian Tobias
	25		Dittrich Chrystoff	7	2 ½	2 ¼	Storch George	4	8 ½	1	1 ½	0	15	Mathes Storch, Johann Joseph Storch, Franz Heide	378	Joseph Storch	Franz Storch
	26		Strohbauch Adam	18	7	6 ½	Röllick Andreas	5	17	3	3	0	22	Anton Röllig, Peter Röllig	16	Joh. Peter Röllig	Josef Flegel
	27		Ryzler Jyrzy	11	5	3 ¾	Rössler Wentzel	6	11 ½	3	2 ¼	0	13	Joseph Rösler, Lorenz Rösler	374	Lorenz Rösler	Florian Rösler
	28		Lycz Krystoff	8	4 ½	2 ¼	Lössel Christoff	4	12	1	0 ¾	0	32	Lorenz Storch, Hans Lösel	39	Lorenz Storch	Philip Redlich
	29		Fegel Jan	14	9	2 ½	Flegel Daniel	4	16	2	1 ½	0	42	Florian Flegel*	56	Andreas Möser	Theresia Rösler
Chal.	30	Zahr.	Hegenbarth Jyrzy	7	2 ½	1 ¾	Röllick Georg, Nedere	3	8 ½	1	0 ¾		54	Michael Röllig*, Anton Röllig	92	Anton Röllig	Josef Röllig
	31		Böhme Jan	7	2 ½	1 ¼	Röllick Christoph	2	8	1	0 ¼		56	Gabriel Röllig*, Joseph Röllig*	99	Gabriel Röllig	Josef Röllig
	32		Krompholtz Martin	7	2 ¾	1 ¾	Röllig Georg, Obere	3	6 ½	2	0 ½		58	Franz Blaschke, Josef Andreas Blaschke	102	Joseph Blaschke	Joseph Blaschke
	33		Heygl Krystoff	8	3 ¼	1 ¾	Häuckel Georg	4	9 ¼	1	0 ½		101	Anton Heikel	202	Joh. Wenzl Heukel	Christoph Heikel
	34		Hegenbart Jyrzy	8	2 ¾	2 ¾	Hegenbart Chrystoff	6	8	2	1 ½		108	Adrian Klein	219	Adrian Klein	Franz Röllig
	35		Heller Tomass	6	2 ¾	2	Heller Thomas	3	9	1	1 ½		163	Jakob Heller	341	Joseph Lindner	Josef Heller
	36		Klein Krystoff	6	2 ½	1 ¾	Heyde Hanss, Obere	6	8 ½	1	1 ½		1	Franz Heide*, Ignaz Mattauesch*	349	Ignaz Mattauesch	Josef Storch
Zahr.	37		Hegenbart Martin	0	0	0	Jahnel Christoph	2	1 ¼	0	0		26	Joseph Flegel	25	Joseph Flegel	Franz Heida
	38		Ryzler Jyrzy	0	0	0	Heller Georg	1	½	0	0		166	Joseph Heller	–	–	Gottfried Heller
		Domk.				61 dom-kafu										dalsich 142 domu	

Legenda:

— rekonstruované lány na podkladu SK
— farní pozemky, obecní pozemky F, O

Röllick vlastníci k roku 1713

cca 1 štrych

21. pořadová čísla z TK a berní ruly

Obr. 21: Merboltice, mapa lánů č. 1 a 15 z tereziánského katastru, referencované do stabilního katastru, s možnou lokalizací zaznamenaných polí: lán 1 – majitel Christoph Röllick: A: von Haus hinaus, B: zwischen der Wiesen, C: Hintern Kirchen Pusch, D: Vatern Kiefern, E: Am Lösels Reine, F: Beym Hutt Berge, G: Beym Großen Stein, H: Bey der Berg Wiesen, I: Bey der Kirchmauer; lán 15 – majitel Hans Lösel: A: Am Latten, B: Beym Hause, C: an der Trebe, D: Nieder Berg, E: Ober Berg, F: Bey der Vogtmauer, G: Wald Fleckel, H: auf der Koppe, I: Im Pusche.

Obr. 22: Merboltice, domkářská zástavba v potoční nivě, domy čp. 139 (v popředí) a čp. 138 (foto J. Hanzlík, červenec 2013).

Článek vznikl v rámci plnění výzkumného cíle NPÚ: **Výzkum nemovitých památek v ČR. Aktuální metodické otázky průzkumu a dokumentace, ohrožené druhy památek a jejich vybrané exempláře**, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

POZNÁMKY

- 1) Viz např. vesnická památková zóna Merboltice.
- 2) A. Sellnerová – P. Sikorová – J. Tothová, Plán zásad památkové ochrany území památkové rezervace nebo památkové zóny vesnického typu. Ústí nad Labem 2005, rkp., neštránkováno.
- 3) LiDAR – Light Detection and Ranging – výškopisná data. Pro náš projekt byla použita výškopisná klasifikovaná data pro automatizované filtraci. Zpracování provedl Mgr. O. Malina, Ph. D.
Z využití literatury: Krajinná ekologie, letecká archeologie, archeologie; z literatury např.: Z. Lipský, Sledování změn v kulturní krajině. Lesnická práce. Kostelec nad Černými lesy 2000; V. Brůna – I. Buchta – L. Uhlířová, Identifikace historické sítě prvků ekologické stability krajiny na mapách vojenských mapování. Acta Universitatis Purkynianae 81, Studia Geoinformatica II. Ústí nad Labem 2002; M. Gojda, Archeologie Krajiny. Praha: Academia 2002; V. Brůna – K. Křováková, Mapy Stablního katastru jako zdroj informací pro státní správu a samosprávu, in: Geoinformatika ve veřejné správě, Brno 2005, CD ROM verze; K. Šulcová, Historický vývoj lužních lesů, aluviálních luk a vodních ploch ve středním Polabí. Diplomová práce, UK Praha, přírodovědecká fakulta, Ústav pro životní prostředí. Praha 2006; Kolektiv autorů, Propagace a propagace úspěšně realizovaných projektů programu rozvoje venkova v obci Merboltice. Sousedský spolek Merboltice 2012; M. Gojda – J. John a kol., Archeologie a letecké laserové skenování krajiny. Západočeská univerzita v Plzni, Katedra archeologie. Plzeň 2013; Internetové stránky: <http://oldmaps.geolab.cz>.
- 4) Hrad Ostrý – Šarfenštejn leží u nedalekého Františkova nad Ploučnicí.
- 5) V tomto roce byl v Merbolticích mor, kterému mj. padlo za oběť 11 členů rodiny rychtáře Johanese Rölliga.
- 6) J. Pešta, Encyklopedie českých vesnic IV. Ústecký kraj. Praha: Libri 2009, s. 155–156.
- 7) První dvě podlaží této věžovité stavby jsou zděná a pocházejí pravděpodobně ze 14. století. Třetí podlaží představuje zvonové patro tvořené barokní rámovou obedněnou konstrukcí, která snad pochází z roku 1780.
- 8) T. Koreček – M. Mašková, Merboltice – památkový pasport obce. Praha 1989, rkp., neštránkováno.
- 9) T. Koreček – M. Mašková, o. c. v pozn. 8.
- 10) Vedle roubených stavení zanikají především další hospodářské stavby situované v usedlostech, jako jsou dřevěné rámové bedněné kolny, stodoly apod.
- 11) Mezi nejstarší známé stavby patří merboltický objekt čp. 117 z roku 1780 s dochovaným dřevohliněným komínem.
- 12) Emil Perthen – Hans R. Kreibich, Hutberg bei Mertendorf und dessen Umgebund: Touristisches, Geschichtliches und Heiteres aus dem Hutberggebiete. Mertendorf: Vereinigung der Naturfreunde in Mertendorf, 1896, s. 12.
- 13) E. Perthen – H. Kreibich, o. c. v pozn. 12, s. 13.
- 14) E. Perthen – H. Kreibich, o. c. v pozn. 8, s. 14–15.
- 15) E. Perthen – H. Kreibich, o. c. v pozn. 8, s. 20–21.
- 16) Národní archiv (dále NA) Praha, fond tereziánský katastr (dále TK), panství Konojedy, spisy a revize, Výpis z ruly jeho Mil. Cís. král. úřadu berničního dle gen. komise, léta Páně 1654, panství konojedské.
- 17) NA Praha, TK Konojedy, fasse 1713 a fasse 1720.
- 18) NA Praha, Josefský katastr, inv. č. 5007, Merboltice.
- 19) Ústřední archiv zeměměřičtí a katastru (dále ÚAZK), fond Stablní katastr (dále SK), k. ú. Merboltice.
- 20) Státní oblastní archiv (dále SOA) Litoměřice, římskokatolický farní úřad (dále Fk. f. ú.) Valkeřice, matrika N, O, Z, 1761–86, Merboltice, Sluková, Valkeřice, fol. 82.

◀ Tab. 1: Srovnávací tabulka berní ruly, tereziánského, josefského a stabilního katastru. Legenda: 1 – berní rula, příznak, zda jde o sedláka, chalupníka, či zahrádníka, 2 – pořadové číslo v tereziánském katastru, resp. srovnání TK a berní ruly, 3 – majitel podle berní ruly, 4 – majitel dle berní ruly, 5 – celkový počet štrychů dle berní ruly, 6 – z toho seje na jaro, 7 – z toho seje na zimu, 8 – majitel dle tereziánského katastru k r. 1713, 9 – změny v revizi 1721, 10 – počet polí, zaznamenaných v tereziánském katastru, 11 – celkový počet štrychů v tereziánském katastru, 12 – počet luk podle tereziánského katastru, 13 – výměra luk (jůry), 14 – výměra lesů (nejz. jednotka), 15 – domovní číslo popisné (po r. 1771), 16 – jména, zachycená v matrikách, *přímou označení jako sedláci, 17 – pořadové číslo josefského katastru, 18 – majitel dle josefského katastru, 19 – majitel dle stabilního katastru.

- 21) SOA Litoměřice, matriky řk. f. ú. Merboltice, matrika svateb, 1785 až 1833, Merboltice, fol. 63.
- 22) J. Grimm – W. Grimm, Deutsches Wörterbuch. 16 Bde. Lipsko 1854.
- 23) Mgr. Petr Lissek, ÚAPP Most, nepublikovaný rukopis archeologické zprávy a ústní sdělení ze dne 22. 7. 2014. Na místě byly nalezeny stopy, dokládající požár dřevěné stavby a úlomky domácí keramiky z 1. poloviny 16. století.
- 24) SOA Litoměřice, úvod k původci matriky řk. f. ú. Merboltice. Dostupné online: <http://matriky.soalitomeric.cz>.
- 25) SOA Litoměřice, řk. f. ú. Merboltice, matrika svateb 1785–1833, Merboltice, fol. 63.
- 26) SOA Litoměřice, o. c. v pozn. 25, fol. 97.
- 27) SOA Litoměřice, o. c. v pozn. 25, Tamtéz, fol. 261, záznam o smrti Johanna Josepha Lösela v čp. 141, příp. týž archiv, řk. f. ú. Merboltice, matrika zemřelých 1785–1853, Merboltice, fol. 26.
- 28) I. Machová – J. Elznicová, Změny agrárních valů a teras ve Verneřic-kém středohoří a jejich monitorování s využitím nástrojů GIS. FŽP UJEP Ústí nad Labem 2011, rkp., s. 15.
- 29) Exaktní výzkum pro k. ú. Merboltice bohužel neexistuje, ovšem výzkum byl prováděn v sousedním k. ú. Verneřice. Viz I. Machová – J. Elznicová, o. c. v pozn. 28, s. 10.
- 30) Tamtéz, s. 14.
- 31) Veduta Valkeřic, grafika, in: M. Vogt, Das jetztlebende Königreich Böhmen, Frankfurt und Leipzig 1712, s. 50–51.

DIE ENTWICKLUNG DER FLUR IN MERBOLTICE SEIT DEM 17. JAHRHUNDERT

Anhand der erreichbaren Angaben der Steuerrolle, des Theresianischen und Stablen Katasters ist es gelungen die Lage einzelner Hufen in Merboltice (Mertendorf, Bez. Děčín [Tetschen]) annähernd zu rekonstruieren. Die retrospektive Analyse teilt uns Vieles zur Ackerbodenentwicklung in Merboltice mit. Es lässt sich konstatieren, dass die Flur in diesem Dorf verhältnismäßig stabil war, im Zeitabschnitt zwischen dem 17.–20. Jahrhundert sind nur Teiländerungen geschehen, vor allem die teilweise Fragmentierung des Ackers in Gestalt des Abtrennens kleinerer Grundstücke aus den einzelnen Hufen. Diese Erscheinung war jedoch nicht zu bedeutend. Die Zeit vor 1654 kann ohne Archäologie nicht mehr komplex studiert werden. Die festgestellte Hufenanordnung nach den Folgenummern in der Steuerrolle und dem Theresianischen Kataster kann so, wie man vermeint, auch als Hilfsmittel für weitere Forscher dienen. Zur Auswertung des Flurerhaltungsgrades bediente man sich auch der digitalen Geländeaufnahmen LiDAR. Es wurde festgestellt, dass die mit den Agrarwällen petrifizierte Besitzstruktur vom 17. bis ins 20. Jahrhundert sehr stabil war. Rasantere Änderungen kamen erst im 20. Jahrhundert zustande, als die Landschaftsnutzung rasch verändert wurde. Als Bestandteil der Landschaftsgrundstruktur erscheinen 38 Gehöfte oberhalb der Bachkante, mit angeschlossenen Hufen, die schon einen Teil des durch mittelalterliche Ausmessung festgesetzten Pfluglandskeletts bilden können. Diese Behauptung sollte aber durch weitere Belege, besonders die des archäologischen Charakters, sowie auch durch die fehlende Datierung der Gehöfte mittels der historischen Bauforschungsergebnisse präzisiert werden.

ABBILDUNGEN

- Abb. 1: Orthofoto aus dem J. 2010, Ausmaß der Katastergemeinden des dokumentierten Geländes (Data ČÚZK [Tschechisches Amt für Landvermessung und Kataster]; Bearbeitung der Kartenunterlagen H. Veselá, falls nicht anders angeführt, Juni 2013 u. Juli 2014).
- Abb. 2: Merboltice (Mertendorf, Bez. Děčín [Tetschen]), Ansicht der Abhänge des Strážný vrch (Hutberg) oberhalb des Dorfes, Foto wohl aus der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts (Sousedský spolek Merboltice, o. s. [Nachbarnverein Merboltice e. V.], Gemeinde Merboltice, <http://www.merboltice.cz>).
- Abb. 3: Merboltice, Haus Nr. 195, Ansicht von Südwesten. Das Haus steht im nördlichen Dorfteil, es handelt sich um eines der im Rahmen dieses Projektes im J. 2013 dokumentierten Objekte (Foto A. Sellnerová, 2011).
- Abb. 4, 5: Merboltice, Dokumentationskarte des Objektes Nr. 63 (Bearbeitung A. Sellnerová, 2013).
- Abb. 6: Merboltice, Haus Nr. 195, Bauparallele Nr. 158, bis heute im Volksmund „Na Katru“ (zur Gattersäge) genannt. Das z. T. baulich umgestaltete Objekt der älteren Sägemühle, wohl zur naheliegenden Mühle Nr. 98 angehö-

rig. Ansicht von Osten, Giebfassade und Gruppe der deutschen Landsleute beim Besuch des Dorfes. Es handelt sich um eines der im Rahmen dieses Projektes im J. 2013 dokumentierten Objekte (Foto T. Efler, 2009).

Abb. 7: Merboltice, das heutige Haus Nr. 195, Plan für den Umbau des Wohnhauses im Säengebäude, 1881. Dieser historische Plan ist fast der einzige, der sich zum Baufonds von Merboltice erhalten hat (Plan im SOA [Staatliches Bezirksarchiv] Děčín, Fond OA Merboltice 1850–1938, Nachträge, wasserrechtliche Angelegenheiten).

Abb. 8: Merboltice, Luftaufnahme 1954, Ausmaß der Katastergemeinde (Kartenunterlage CENIA).

Abb. 9: Merboltice, Höhenaufnahme LiDAR, Ausmaß der Katastergemeinde (Data ČÚZK, Zentralarchiv für Geodäsie und Kataster Prag; Bearbeitung O. Malina und H. Veselá, 2013).

Abb. 10: Valkeřice (Algersdorf, Bez. Děčín) mit Pflugland, Veduta 1712 (Veduta Valkeřic, zit. W., Anm. 44).

Abb. 11: Merboltice, Vergleich des identischen Pfluglandauschnitts im Ostteil der Katastergemeinde für die Jahre 1954 und 2012. Deutlich ist die fast vollkommene Erhaltung der Agrarwälle, hingegen ganz verschwunden ist die Teilung einzelner Hufen in kleinere Felder, die z. T. vom Wald verschlungen sind (Kartenunterlage CENIA und ČÚZK; Bearbeitung J. Hanzlík, 2013).

Abb. 12: Merboltice, Blick „vom Kreuz“ ostwärts zum Strážný vrch (Hutberg – links) und Steinhübel (rechts) hin. Deutliche parallele Agrarwälle mit hochgewachsenen Bäumen in der Ost-West-Richtung (Foto J. Hanzlík, Juli 2013).

Abb. 13: Merboltice, Einzeichnung der Agrarwälle der LiDAR-Aufnahme gemäß. Außer den zur Bachrichtung schrägen Hauptwällen sind an einigen Stellen auch Reste der Horizontalgliederung zu kleinen quadratischen Feldern deutlich (Bearbeitung J. Hanzlík, 2013).

Abb. 14: Merboltice, Orthofoto 2010 im Ausmaß der Katastergemeinde (Data ČÚZK).

Abb. 15: Merboltice, Gehöft Nr. 141, Mappe des Stablen Katasters, 1843. Das ehemalige Gehöft Nr. 141 bilden mehrere unregelmäßig den Hof umgebende Objekte: 1 – Haus Nr. 141, 2 – Ausgedinge (heute Nr. 192), 3 – Scheune, 4 – wahrscheinlich ein weiteres Wirtschaftsobjekt, heute verschwunden (ÚAZK [Zentralarchiv für Geodäsie und Kataster] Prag, Ergänzung H. Veselá).

Abb. 16: Merboltice, Gehöft Nr. 141 mit anschließender Hufo Nr. 15. Haus Nr. 141, Ansicht von Südwesten, längsorientierte Eingangsfassade (Foto A. Sellnerová, 2005).

Abb. 17: Merboltice, Gehöft Nr. 141 mit anschließender Hufo Nr. 15. Foto vom ehemaligen Ausgedinge Nr. 192 in der westlichen Partie des Areals, Ansicht von Nordwesten (Foto A. Sellnerová, 2005).

Abb. 18: Merboltice, Gehöft Nr. 141 mit anschließender Hufo Nr. 15. Foto des Schuppens und der Scheune im östlichen Teil des Areals, das Foto nimmt auch den Weg vom Hof in die anliegenden Felder auf (Foto A. Sellnerová, 2011).

Abb. 19: Merboltice, Idealschnitt über die Bachaue: a, b – Bauerngehöfte überwiegend am Anfang der Hufo über der Kant der Aue; c – Häuserhöfe, bis auf Ausnahmen in der Aue situiert; d – Kante der Aue; e – Weg; f – Bach.

Abb. 20: Merboltice, Mappe des Stablen Katasters, 1843, Georeferenz, Vektorisierung der Pfluglandstruktur auf der angeführten Unterlage und Punktauszeichnung einzelner Gehöfte (Data ČÚZK, ÚAZK in Prag, Bearbeitung 2013).

Abb. 21: Merboltice, Rekonstruktion des Theresianischen Katasters und der Steuerrolle über der Unterlage des Mappe des Stablen Katasters (Bearbeitung J. Hanzlík, Einzeichnung H. Veselá, 2014).

Abb. 22: Merboltice, Mappe der Hufen Nr. 1 und 15 des Theresianischen Katasters, referenziert in den Stablen Kataster mit möglicher Lokalisierung der registrierten Felder: Hufo 1 – Besitzer Christoph Röllig: A: von Haus hinaus, B: zwischen der Wiesen, C: Hintern Kirchen Pusch, D: Vatern Kiefern, E: Am Lösels Reine, F: Beym Hutt Berge, G: Beym Großen Stein, H: Bey der Berg Wiesen, I: Bey der Kirchmauer; Hufo 15 – Besitzer Hans Lösel: A: Am Latten, B: Beym Hause, C: an der Trebe, D: Nieder Berg, E: Ober Berg, F: Bey der Vogtmauer, G: Wald Fleckel, H: auf der Koppe, I: Im Pusche.

Abb. 23: Merboltice, Häuserbebauung in der Bachaue, Häuser Nr. 139 (im Vordergrund) und Nr. 138 (Foto J. Hanzlík, 2013).

Tab. 1: Vergleichstabelle der Steuerrolle (BR), des Theresianischen (TK), Josephinischen und Stablen Katasters (JK, SK). Legende: 1 – BR, 2 – Ordinalzahl im TK, 3, 4 – Besitzer laut BR, 5 – Gesamtzahl der Scheffel laut BR, 6 – davon Sommergetreide, 7 – davon Wintersaat, 8 – Besitzer laut TK zum J. 1713, 9 – Revision 1721, 10 – Zahl der Felder laut TK, 11 – Zahl der Scheffel laut TK, 12 – Zahl der Wiesen laut TK, 13 – Fläche der Wiesen, 14 – Fläche der Wälder, 15 – Konstriptionsnummer des Hauses (nach 1771), 16 – Namen aus den Matrikeln, 17 – Ordinalzahl im JK, 18 – Besitzer laut JK, 19 – Besitzer laut SK.

(Übersetzung J. Noll)